

IMRÉNYI ANDRÁS

AZ ÁLLÍTMÁNYTÓL A MAGMONDATIG¹

1. Bevezetés

A Magyar grammatika című egyetemi tankönyv (Keszler szerk. 2000) legnagyobb mondattani újítása, hogy az alany és az állítmány kapcsolatát nem hozzárendelő, hanem alárendelő viszonynak elemzi. Ez a lépés messzemenően indokolt, és erősíti a mondatelemzésnek a függőségi nyelvtanhoz való kapcsolódását. A függőségi nyelvtannak ugyanis éppen az igeközpontúság – az alany bővítményként való elemzése – az egyik meghatározó tézise (Tesnière 2015 [1966]: 97–100). Ugyanakkor a közoktatásban mindmáig tovább él a hozzárendelő viszony fogalmán alapuló korábbi elemzés is (l. Rácz 1968, vö. Laczkó 2001). Ennek egyrészt az oktatás normativitása és bizonyos fokú konzervativizmusa lehet az oka, másrészt talán az is, hogy az újítás a gyakorlat felől nézve pusztán ábrázolástechnikai manővernek tűnhet, amely a mondatelemzés lényegén nem változtat.

A jelen tanulmány célja, hogy egy még radikálisabb újítás mellett érveljen, amely egyenesen az állítmány fogalmával való szakítást jelenti. Az elméleti javaslatot az Osiris Nyelvtannak (Tolcsvai Nagy szerk. 2017) az elemi mondatról szóló fejezete ismerteti, amely mellőzi az állítmány terminusát, és helyette a magmondat fogalmával él (Imrényi 2017a). Noha bizonyos mondatok esetében a kétféle elemzés egybevág – ami Keszler szerk. (2000)-ben állítmány, az az új javaslat szerint magmondat –, máskor a megközelítések eltérő eredményre vezetnek. Az említett fejezetnek nem lehetett célja a javaslat olyan megindoklása, amely érveket nyújt nemcsak az újítás elfogadása, hanem egy régóta fennálló pedagógiai gyakorlattal való szakítás mellett is. Erre a jelen írásban vállalkozom.

A tanulmány 2. része rámutat, hogy az alany és az állítmány fogalma a logikából származik. Ha a logikai értelmezést megtartjuk, annak a mondattani alkalmazása igen problematikus. Ha pedig nem tartjuk meg, de nem is állítunk teljes értékű alternatívát a helyére (például elmarad a fogalmaknak a logikaitól eltérő jelentéstani megalapozása), akkor hatása a háttérben mégis megmaradhat, ezért célszerű lehet az elemzést teljesen felülvizsgálni. A 3. rész fő üzenete, hogy a mondatrészek szerinti elemzés középpontjában nem az egy-

¹ A tanulmány a szerző posztdoktori kutatása (PD 120934) keretében készült, amely a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból valósul meg. A kutatást az NKFIH K 129040 számú projektuma is támogatta. E helyütt köszönöm meg továbbá Kugler Nórának a kéziratához fűzött igen hasznos megjegyzéseit, javaslatait.

ségek, hanem a viszonyok kategorizációja áll; ez is megkérdőjelezi az állítmány fogalmának szükségességét. A 4. rész már olyan szempontot emel ki, amely a magmondattal megalapozásához kulcsfontosságú: a szórendi-prozódiai mintázatok figyelembe vételét. A 5. rész röviden ismerteti és szemlélteti az új javaslatot, a 6. pedig összefoglalja az eredményeket.

Előre hangsúlyozni kell, hogy az új elemzésnek további tudományos vitákra kell csiszolódnia, az oktatásban való alkalmazása pedig csak lassan, fokozatosan kezdődhet meg. A jelen írás célja így az erről való közös gondolkodás kezdeményezése is.

2. A logikai szemlélet problémái

Az alany és az állítmány egymásra vonatkoztatott fogalmak, jellegzetesen egymáshoz képest kapnak értelmezést. Hátterükben az a logikai eredetű elgondolás áll, hogy egy kijelentésnek két egyformán szükségszerű (és ezért egyenrangú) összetevője van: az, amiről állítunk valamit, és az, amit állítunk róla. Az alany az előbbit, az állítmány pedig az utóbbit fejezi ki. Ebben a részben ismertetem a fogalmak meghatározását Rácz (1968)-ban, illetve a Magyar grammatikában, majd rámutatok a logikai szemlélet problematikus mivoltára.

A logikai megközelítés Rácz (1968)-ban – a Magyar grammatika előzményét jelentő egyetemi tankönyvben – még meglehetősen tisztán érvényesült.

„Az alany és az állítmány között predikatív viszony van: az alanyként szereplő dologfogalomról megállapítunk egy cselekvés- (történés-, létezés-), minőség- vagy mennyiségfogalmat, illetőleg megállapításszerűen besoroljuk őt egy másik – tágabb kiterjedésű – dologfogalom körébe, vagy megállapításszerűen azonosítunk vele egy másik – azonos körű – dologfogalmat. Ez a cselekvés- stb., minőség-, mennyiség-, illetőleg dologfogalom, amelyet megállapításszerűen az alanyra vonatkoztatunk, a mondat állítmánya” (Rácz 1968: 227).

A Magyar grammatika nemcsak a hozzárendelő viszonnal szakít, hanem óvatosabban érvényesíti a logikai szemléletet is. Az állítmány fogalmának, funkciójának meghatározásából a logikai megközelítés teljesen hiányzik, az alanyban pedig csak korlátozottan érvényesül:

„Az állítmány a tagolt mondat központi, fő mondatrésze. Az egyetlen olyan mondatrész, mely önállóan, más mondatrészek részvétele nélkül képes teljes (nem hiányos) szerkezetű mondatot alkotni, például *Jössz?; Fürödjünk!; Esteledik; Fáradt vagyok*. Az állítmányt ezért a mondat minimumának vagy minimális mondatnak is szokták nevezni” (Lengyel 2000a: 394).

„Az alany egyrészt a tagolt mondat állítmányának kötött bővítője, azaz vonzata. Formális szempontból az a mondatrész, amely alanyesetben áll. Másrészt logikai szempontból általában az az elem, individuum (személy, dolog, halmaz, fajta), amelyről a mondat állítást közöl, vagyis amire az állítás, ítélet (a predikátum) vonatkozik” (Kugler 2000: 405).

Felmerül azonban a kérdés, hogy a definíciók megváltoztatása elegendő-e ahhoz, hogy egy korábban uralkodó, a mondatelemzést átható szemléletet felszámoljunk, annak minden – gyakran nem is tudatosuló – implikációjával együtt. Valószínűleg nem elegendő, már csak azért sem, mert a szakkifejezések maguk is irányítják az értelmezést. Az *állítmány* szó az *állít* ige származéka, így hiába nem alkalmas a „Mit állítunk?” kérdés az állítmány azonosítására,² a tanárok és a diákok egy része önkéntelenül is visszatér hozzá.

Az alábbiakban három olyan tézist sorolok fel, amelyeknek a klasszikus, logikai ihletésű elemzés szerint érvényeseknek kellene lenniük, ugyanakkor mind tévesek. Arról is szólok, hogy a Magyar grammatika hogyan reflektál, illetve reagál mindeyre.

- Az alany és az állítmány minden tagolt mondatban megvan, vagy ha nincs, akkor pótolható.
- Az alany az, amiről állítunk valamit; az állítmány az, amit állítunk róla.
- Az alany és az állítmány élesen elkülönül.

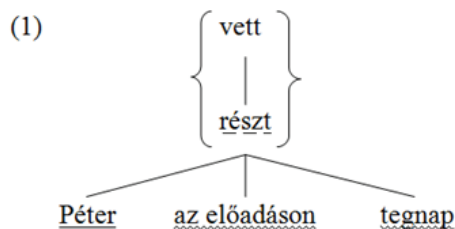
Ami az elsőt illeti, jól ismert, hogy az időjárás jelenségekkel kapcsolatos egyes igéknél (pl. *villámlik*) tilos az alanyi bővítmény használata. A Magyar grammatika többek között éppen azért minősíti alárendelőnek alany és állítmány viszonyát, mert az alany típusa szerkezeteket különböztet meg (l. Kugler 2000: 409). Ahogyan az intranszitiv és a tranzitiv igék abban különböznek, hogy van-e tárgyi vonzatuk, úgy a *villámlik* típusú időjárás igéket az alanyi bővítmény hiánya különbözteti meg az ige szófajának más elemeitől. Az alany és az állítmány tehát nem egyformán szükségszerű, és ezért nem is egyenrangú elemei a tagolt mondatnak.

Az, hogy a magyar mondatban a második tézis nem teljesül, szintén széles körben ismert. A *Jánosnak tetszik Mari* Jánosról, a *Zénót elütötte a vonat* Zénóról tesz állítást, megmutatva, hogy nem mindig az alany vonatkozik arra a referensre, amelyről vagy akiről állítunk valamit. A Magyar grammatika, mint láttuk, erre a problémára azzal válaszol, hogy a fogalmak meghatározásában kerüli vagy csak nagyon óvatosan alkalmazza a logikai szempontot. Megjegyzendő viszont, hogy teljes értékű alternatívát nem állít a helyére: az állítmány meghatározása főként szerkezeti jellemzőkre összpontosít, míg az alanyról szóló fejezet kijelenti, hogy „az alanyt nem tudjuk jelentése alapján meghatározni” (Kugler 2000: 405). A logikai szempont kiiktatásával a két fogalom kissé légtüres térbe kerül, a logikaitól eltérő jelentéstani megalapozásuk hiányzik vagy legalábbis további kidolgozást kíván.

---

2 Ha csak állítást (pozitív kijelentést) kifejező mondatokat vizsgálunk, a módszer akkor is problematikus. A *János ébren van*-ban nem azt állítjuk, hogy *van*, mégis ez az állítmány a hagyományos grammatika szerint; a *MARI utazott el*-ben nem az elutazás tényét állítjuk, hanem Marit azonosítjuk mint azt a személyt, aki elutazott, mégis az *utazott el*, amit állítmánynak elemzünk. Vö. e témában Alberty (2011: 22) példáit is.

Végül a harmadik tézis, hogy az alany és az állítmány két jól elkülönülő része a mondatnak. A logikai nézőpontot alkalmazva nem várnánk, hogy a kettő össze-forrjon, szoros jelentésegységet képezzen. Márpedig ez a helyzet a *szükség van, vége van, elege van, nyoma veszett, mennydörög* stb. kifejezésekkel.³ Ahogyan a *részt vesz*-ben a tárgyalkot szoros jelentésegységet a ragozott ige, úgy a *szükség van, nyoma veszett* kifejezésekben az alannyal. Mindez azért is érdekes, mert a *Péter tegnap részt vett az előadáson* mondat javasolt elemzése a Magyar grammatikában a következő (Keszler 2000: 353).

Ha – állandósult szókapcsolatként – a *nyoma veszett* is ezzel analóg elemzést kapna, akkor az a furcsaság állna elő, hogy a tagolt mondat abszolút fölérendelt tagjának (tulajdonképpen állítmányának) része lenne az alany. Ez ismét csak ellentmond a logikai eredetű megközelítés szellemének.

Hangsúlyozni kell, hogy ebben a részben nem a Magyar grammatika elemzését bíráltam, hanem inkább annak logikai ihletésű előzményét, amely Rácz (1968)-ban még erőteljesen meghatározta a hagyományos mondatelemzést. A Magyar grammatikával kapcsolatban mindössze arra mutattam rá, hogy a hozzárendelő viszonytal és a korábbi definíciókkal való szakítás még nem jelenti automatikusan a logikai háttérű elemzés teljes felülvizsgálatát. Ha továbbra is ugyanazokat a terminusokat alkalmazzuk, a fogalmaknak a logikaitól eltérő jelentéstani meghatározása kidolgozatlan marad, és – egy összekötő vonal geometrikus helyzetét leszámítva – ugyanazt az ágrajzot rendeljük a mondatokhoz, akkor fennáll annak a veszélye, hogy látenszen a logikai megközelítés megőrizi befolyását.

3. Az egységek helyett a viszonyok kategorizációja

A második út, amelyen eljuthatunk az állítmány fogalmának a megkérdőjelezéséig, annak felismerése, hogy a mondatrészek szerinti elemzés középpontjában nem az egységek, hanem a viszonyok kategorizációja áll. Ez a felismerés a hagyományos grammatikában egyáltalán nem új, de időről időre mégis mintha

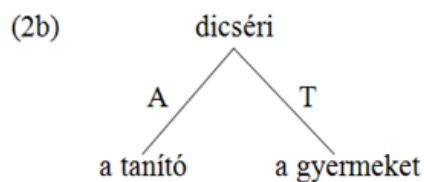
3 Az olyan mondatok, mint *Vége a vizsgaidőszaknak*, jól mutatják az összeforrás lehetséges kimenetét: ami történeti szempontból alanyi bővítmény, az idővel állítmányszerűvé válhat (vö. Kugler-Pomázi megj.e.).

feledésbe merülne. Amit Tompa József A mai magyar nyelv rendszere című munkában kimond, továbbra is aktuális.

„A mondat jelentős szavait [...] a hagyományos mondatban sokáig inkább csakis mint egyes külön mondatrészeket nézte, nem mint meghatározott szó szerkezetek tagjait. [...] Inkább csak az elszigetelt alárendelt tagok külön szabályosságain volt a hangsúly, bár végeredményben az alany, az állítmány, a tárgy, a határozó és a jelző is mindig mondatnani viszonyokra utaló műszó volt” (Tompa 1962: 101).

Azt, hogy az alany, tárgy stb. terminusok viszonyokra utalnak, legkönnyebben a *kutyám* szóalak segítségével láthatjuk be. E szóalaknak a szófaját kontextus nélkül is meg tudjuk mondani (noha a főnév kategóriájával kapcsolatos tudásunk is különféle használati kontextusokból elvont ismeretekre alapul). Azt azonban, hogy milyen mondatrész, természetesen csak egy konkrét mondatban, valamilyen alaptaghoz való viszonyban állapíthatjuk meg: az *A kutyám szeret futkározni* mondatban alany (a *szeret* ige alánya), az *A kutyám mindennap leviszem a parkba* mondatban tárgy (a *leviszem* ige tárgya), az *A kutyám szőre hosszú* mondatban birtokos jelző stb. Egy kifejezés alany mivolta tehát nem az ő „magánügye”, a kategória nem az adott kifejezést mint elkülönülő nyelvi egységet jellemzi, hanem egy bővítménynek az alaptagjához való viszonyát.

A hagyományos mondatban a mondatrészeket aláhúzással különbözteti meg egymástól. Ha azonban komolyan vesszük, hogy voltaképpen viszonyok, nem pedig egységek osztályozásáról van szó, akkor a (2a) típusú ágrajzot a (2b) típusú válthatja fel, amelyen az A (alany), T (tárgy) kategóriák a gráf éleihez vannak rendelve.⁴ Aligha tévedünk nagyot, ha azt feltételezzük, hogy az aláhúzásos módszer elterjedését gyakorlati, tipográfiai szempontok is elősegíthették: egyszerűbb egy szóalakat aláhúzni, mint egy vonalhoz (a viszony grafikai jeléhez) rendelni kategóriacímekét.⁵

A (2b) típusú ágrajz alkalmazása viszont azzal a következménnyel jár, hogy megkérdőjeleződik az állítmány terminus használatának a szükségessége. Megtehetjük ugyan, hogy az abszolút fölrendelt taggal kivételt teszünk, és „állítmány” címkével vagy megkülönböztető aláhúzással látjuk el, de ez nemigen ad hozzá semmit az elemzéshez. A logikai szemlélet háttérbe szorulásá-

4 A függőségi nyelvtani szakirodalomban ez megszokott eljárás, vö. pl. Hudson (2007: 118), Nivre (2005).

5 A példamondat Brassai Sámuel-től származik (Brassai 2011 [1864]: 257).

val tulajdonképpen a hagyományos grammatika is arra a *de facto* álláspontra helyezkedett, hogy az állítmány fogalmát jelentős mértékben a szerkezeti pozíció határozza meg: „az állítmány a tagolt mondat központi szerepű, fő mondatrésze” (Lengyel 2000a: 394). Ezt a fő mondatrészt időnként meg kell nevezni, de ilyenkor hívhatjuk „főtagnak” is (vö. Berrár 1977), az ágrajzon való külön megjelölése pedig fölösleges.

Összefoglalásul, az a felismerés, hogy a mondatrészek szerinti elemzés középpontjában a viszonyok kategorizációja áll, egyúttal szükségtelenné vagy legalábbis kérdésessé teszi az állítmány fogalmának alkalmazását. A következőkben a gondolatmenetet egy olyan szemponttal folytatom, amely már nemcsak a hagyományos elemzés felülvizsgálatát indokolja, hanem egy új fogalom, a magmondat bevezetését is.

4. A szórendi-prozódiai mintázatok fontossága

A 2. részben említettem a *szükség van, nyoma veszett* és társai kapcsán azt a problémát, hogy ezekben a kifejezésekben az alany és az állítmány funkcionálisan nem különül el egymástól: szorosan összetapadnak, és így kapcsolódik hozzájuk jelentés. A probléma általánosabban úgy is felvethető, hogy – a hagyományos grammatika közelmúltbeli gyakorlatával ellentétben – célszerű komolyan venni a szórendet és a prozódiát, illetve az ezek által jelölt funkcionális egységeket. Ha bizonyos kifejezések szórendi és prozódiai szempontból hasonlóan viselkednek, akkor ezt lehetőleg a grammatikai elemzésnek tükröznie kell. Ebben a részben olyan mondatpárokat mutatok be, amelyek szórendi és prozódiai szempontból hasonló kifejezéseket tartalmaznak, a hagyományos mondattan mégis nagyon különböző elemzést rendel hozzájuk. E probléma felismerése egyúttal megalapozza a magmondat fogalmának szükségességét.

A *János éber volt* és a *János ébren volt* mondatok elemzése a Magyar grammatika megközelítése szerint a következő.

- (3) a. János éber volt.
b. János ébren volt.

Az elemzésnek megvan a maga indokoltsága (l. Lengyel 2000a: 396): a *volt* akkor minősül kopulának, és így egy összetett állítmány részének, ha kijelentő mód, jelen idő, egyes szám harmadik személyben „eltűnik” (vö. *János éber, de János ébren van*). Ugyanakkor az is nehezen vitatható, hogy az *éber volt* és *ébren volt* között rengeteg a formai és funkcionális hasonlóság, és ezt a mondattani elemzésnek valahogyan tükröznie kellene. Képzeljük el például, hogy külföldieket tanítunk magyarra. Vajon nem volna-e érdemes számukra összekapcsolni és egy közös kategóriába foglalni – különbségeik elismerése mellett is – az *éber volt* és *ébren volt* mintázatokat?

A két mintázat között formai hasonlóságot teremt, hogy

- a létige (semleges állító mondat esetén) mindkettőben hangsúlytalan, és közvetlenül a hangsúlyos *éber*, illetve *ébren* után áll
- a két elem viszonyában érvényesül az egyenes és a fordított szórend kontrasztja (*János éber volt / János nem volt éber; János ébren volt / János nem volt ébren*)
- az *éber*, illetve az *ébren* egyaránt szerepelhet a mondat elején kontrasztív topikként, és ilyenkor távolabb eshet a létigétől (*Éber ugyan nem volt János, de...; Ébren ugyan nem volt János, de...*)

A funkció oldalán pedig azt látjuk, hogy a (3a) az éberség (éber állapot), a (3b) pedig az ébrenlét folyamattípusának a beszédidőhöz képest elhelyezett példányát ábrázolja. Azaz a (3b) beszélője nem János létezését, hanem ébrenlétét helyezi a figyelem előterébe, és a két szó (*ébren + volt*) éppúgy együtt felelős az ábrázolt folyamat előhívásáért, ahogyan ezt a (3a)-ban, az *éber* és a *volt* viszonyában látjuk. Az *éber volt* és az *ébren volt* tehát nemcsak a formai viselkedés, hanem a funkció oldalán is szorosan megfelel egymásnak – erről azonban a (3a,b) elemzések nem adnak számot.

Hasonló a helyzet az alábbi példamondatok kapcsán is.

- (4) a. Mari el fog utazni.
b. Mari el akar utazni.

A *fog* a Magyar grammatika szerint ún. szóalakteremtő segédige, mivel segít létrehozni egy adott ige analitikusan szerkesztett, azaz több szóból álló jövő idejű „szóalakját” (l. Lengyel 2000b: 255). A (4a) értelmében ez az analitikus szóalak a mondat állítmánya. Az *akar* azonban nem tartozik a segédigék közé (csak „segédigeszerű”, vö. Lengyel 2000b: 257), ezért nem alkot egyetlen közös mondatrészt a főnévi igenévvel. A (4a,b) szerinti elemzést támogatja, hogy míg a *fog* felől nem tudunk egyszerű kérdő névmással kérdezni az igenévre, addig az *akar* és az *elutazni* kapcsán még beszélhetünk egyfajta tárgyi viszonyról (*Mit akar? Elutazni*).

Az azonban, hogy az elemzés koherens és a maga módján megalapozott, nem jelenti azt, hogy ne lenne szükség a (4a) és (4b) közötti párhuzamok elismerésére is. A szórendi és prozódiai hasonlóságok nyilvánvalóak, így itt tárgyalásuktól eltekintek (a beférkőzés és a csüggés fogalmához vö. Kálmán C. et al. 1989). Ami a funkciót illeti: míg a *fog* időben távolítja el az ábrázolt eseményt (az elutazást) a jelentőtől, addig az *akar* egy olyan eltávolítást fejez ki, amellyel a beszélő az ábrázolt eseményt a tényleges történések világa helyett a Mari által akart cselekvések között helyezi el.⁶ A kétféle eltávolítás között szoros összefüggés van, mint ahogyan azt az igei szóalakon belül az idő- és módjelek

6 Az elemzés kognitív nyelvészeti kidolgozása a mentális terek elméletében (l. Fauconnier 1985) lehetséges, vö. továbbá Langacker (2008: 300–302).

rendszerbeli kapcsolata, kiegészítő megoszlása is megmutatja. A *fog* és az *akar* viszonyához hasonlóan a múlt idő jele az idő mentén, a feltételes és a felszólító mód jele pedig annak a dimenzióknak a mentén fejez ki eltávolítást, hogy a folyamat a tényleges történések világának része-e vagy csak lehetséges, vágyott, feltételhez kötött, a beszédpartner cselekvésével megvalósítandó stb. esemény.

Összefoglalásul, ebben a részben olyan mondatpárokat mutattam be, amelyek szórendi és prozódiai szempontból, valamint funkcionálisan is hasonlóak, a Magyar grammatikában viszont más-más elemzést kapnak. Nem arról van szó, hogy az említett elemzések ne volnának indokoltak és koherensek, valamint pedagógiai felhasználásra is alkalmasak – bár személyes tapasztalataim szerint a diákoknak igencsak meg kell küzdeniük az alany-állítmány elemzéssel, ami annak a jele is lehet, hogy nyelvi intuíciónkkal nem feltétlenül áll tökéletes összhangban. A probléma mégis inkább az, hogy ez az elemzés elfed valamit, ami pedig a magyar mondattal kapcsolatos beszélői tudás szempontjából (és így a külföldiek magyartanulása szempontjából is) alighanem fontos. Az Osiris Nyelvtan mondattan fejezete erre a problémára válaszol a magmondat fogalmának bevezetésével.

5. A magmondat

A magmondat fogalmát ebben a részben a korábbiakban említett példákon keresztül mutatom be. Mivel az elemzés más helyütt kifejtettebb formában olvasható (Imrényi 2017a,b mellett vö. Imrényi 2015), ezúttal csak fő vonalakban vázolom a javaslatot.

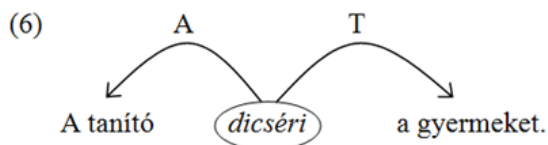
A magmondat az a minimális egység, amely a mondatban ábrázolt lehorgonyzott folyamat kifejezéséért felelős, azaz tartalmazza a folyamattípus előhívásához, illetve a típus egy példányának a lehorgonyzásához (a beszédeseleményhez képest való elhelyezéséhez) szükséges elemeket. Egyúttal alapbeállítás szerint jelöli a mondat közlési funkcióját – beszédcselekvésértékét és polaritását – is. A pozitív kijelentő magmondat, amely az ábrázolt folyamat megtörténének, létezésének állítására szolgál, a protoállítás nevet kapja.

A legegyszerűbb esetben a folyamattípus előhívását egy igei tő, a lehorgonyzást pedig az igei inflexiók morfémák jelölik. Például *A tanító dicséri a gyermeket* példában a *dicséri* a magmondat, amely a tőmorféma révén előhívja a dicséret folyamattípusát, az adott szóalak kifejezi továbbá a jelen időt, a kijelentő módot, valamint az egyes szám harmadik személyt is – ezek a folyamattípus adott példányának a beszédeseleményhez (annak idejéhez, résztvevőihöz stb.) képest való meghatározásához járulnak hozzá. A *dicséri* pozitív kijelentő magmondat, azaz protoállítás: a dicséret megtörténének tényét állítja, és e minőségében képes önmaga is – megfelelő kontextusban – funkcionálisan teljes értékű mondatot alkotni:

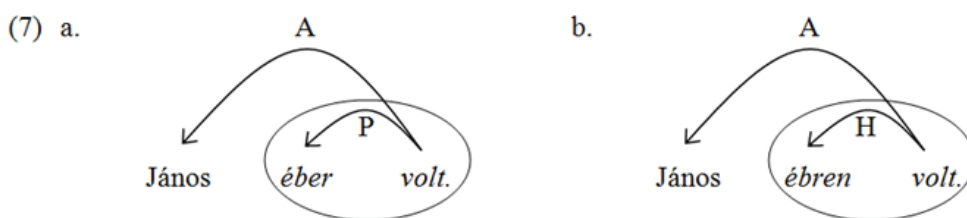
- (5) A: Dicséri a tanító a gyermeket?
B: Igen, dicséri.

A magmondatot az ágrajzban bekarikázás és/vagy dőlt betűs szedés jelöli, az A (alany), T (tárgy) címkék pedig a 3. részben elmondottaknak megfelelően a viszonyokhoz vannak rendelve. A szavak a maguk lineáris rendjében vannak lejegyezve, a nyilak az alaptagtól a bővítmény felé mutatnak.

Az iménti példában a magmondat egybevágott azzal, amit a hagyományos grammatika állítmánynak elemez. Az *éber volt* és *ébren volt* példáknál viszont az új elemzés kifejezi a két mintázat párhuzamosságát. Mivel az *éber* éppúgy eltávolodhat a létigétől, mint az *ébren*, az Osiris Nyelvtan mondatban fejezete szerint predikatív bővítmény (P),⁷ míg az *ébren* a Magyar grammatika elemzéséhez hasonlóan állapotjelölő. Ugyanakkor a két elem együtt alkotja mindkét esetben a magmondatot, mivel egyik mondat sem a létezés egy példányát ábrázolja, hanem az éberség, illetve az ébrenlét folyamat típusának egy-egy példányát. Az (5)-ben látott kérdéspróbával a mondatok az *Igen, éber volt* és az *Igen, ébren volt* megnyilatkozásokra (protoállításokra) redukálhatók, az *#Igen, volt-ra* nem.⁸

Két elem együttesének magmondatként való elemzése nem jelenti tehát azt, hogy ne lehetne a közöttük fennálló viszonyt is ábrázolni. A példamondatok javasolt ágrajza a következő.

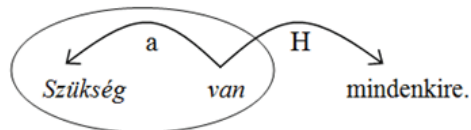

7 Brassai és nyomában Elekfi szintén az ige bővítményének tekintette, és tulajdonítmánynak nevezte az ilyesfajta elemeket (vö. Brassai 2011 [1864]: 236–240, Elekfi 2008). A „predikatív bővítmény” terminushoz vö. Huddleston–Pullum (2005: 73); a szakkifejezést kissé más értelemben használja Komlósy (1992: 452). A *predikatív* jelzőt ‘tulajdonság-hozzárendelő, jellemző’ értelemben alkalmazom; az alany ebben a szerkezetben a jellemzett szereplőt fejezi ki (azt, akihez vagy amelyhez tulajdonságot rendelünk és ezáltal jellemzünk).

8 A # az adott kontextusban elfogadhatatlan, pragmatikai szempontból inkongruens megnyilatkozás jele.

Amikor – a szórendi viselkedésből ítélve – két szintaktikai szó kapcsolata alkotja a magmondatot,⁹ előfordulhat, hogy a kettő közötti alanyi, tárgyi stb. viszony már részlegesen elhomályosult, például nem lehet a *Mi?* kérdéssel rákérdezni arra a bővítményre, amely az alaptaggal történeti szempontból alanyi viszonyban áll (A: *Mi van?* B: #*Szükség*). Ilyenkor a viszonyt kisbetűs címke jelölheti – ennek alkalmazásában Imrényi (2017a) sem teljesen következetes –, jelezve a magas absztrahálódási fokot, a két elem kapcsolatának szorosságát.

(8)

Az ábra láttán az az ellenvetés merülhet fel, hogy a *mindenkire* nem a *van*, hanem a *szükség van* jelentését módosítja; nem volna-e érdemes a magmondat egészéhez kapcsolni bővítményként? Az Osiris Nyelvtan a fenti ágrajzot azzal az általános elvvel támogatja meg, hogy egy bővítmény szemantikai elvárásait az alaptagjával szemben akár az alptag önmagában, akár az alptag és a hozzá kapcsolódó további elemek kombinációja, ún. lánc (l. lentebb) kielégítheti (Imrényi 2017a: 702). A mondat főtagjához (itt: *van*) való kapcsolódással egy bővítmény a magmondat egészével is szemantikai kapcsolatot létesít.

Végül az is előfordulhat, hogy célszerűbb eltekinteni az elemek viszonyának megcímkezésétől, ez a helyzet például a *fog* és az *(el)utazni* viszonyával (4a)-ban. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy itt is több szintaktikai szó kapcsolatával állunk szemben (ezt mutatja a szórendi variabilitás), amelyek ugyanakkor együtt töltik be a magmondat szerepét. A (4a,b) példamondatok pontos ábrázolását a jelen tanulmányban mellőzöm, mivel részletes kifejtést igényelne, amely más helyütt olvasható (Imrényi 2013). Ami számunka most lényeges, az csak az, hogy az *el fog utazni* és az *el akar utazni* a javaslat szerint egyaránt magmondat (és egyben pozitív kijelentő funkciója révén protoállítás). Az előbbivel a beszélő a jövő időben, az utóbbival pedig egy szereplő akart cselekvéseinek világában helyezi el – és egyben állítja – az elutazás egy példányának létezését.

Szórendi szempontból fontos kiemelni, hogy a két- vagy többemű magmondatokon belül érvényesül az egyenes és a fordított szórend kontrasztja. Ami pedig belső hierarchikus szerveződésüket illeti, megfigyelhető, hogy a magmondat mindig összefüggő hálózatrészt, ún. láncot képvisel (*catena*, vö. Osborne–Gross 2012, Imrényi 2017b). Állhat egyetlen szóból is (ez az összefüggő hálózatrész triviális megvalósulása), ha pedig két vagy több elemből áll, akkor ezek között mindig van – gráfelméleti értelemben – „út”, azaz a magmon-

⁹ Ladányi Mária idézi a szintaktikai szó azon formális meghatározását, miszerint az „olyan megbonthatatlan egység, amelynek elemei közé más egységek nem ékelődhetnek be” (Ladányi 2017: 507). Ha két elem eltávolodhat egymástól, illetve ha sorrendjük megfordítható, az arra utal, hogy nem alkotnak megbonthatatlan egységet.

dat tetszőleges elemétől elindulva függőségi viszonyokon keresztül bejárhatjuk a teljes magmondatot. Álljon itt befejezésül néhány példa a magmondatot alkotó láncok változatos típusainak szemléltetésére.

a magmondat belső szerkezete	példák
•	A tanító <i>dicséri</i> a gyermeket. Tegnap <i>láttam</i> egy jó filmet.
	János <i>levelet írt</i> Marinak. A professzor <i>előadást tartott</i> az akadémián.
	Anna <i>jól érezte magát</i> a fesztiválon. Mátyás nagy nehezen <i>erőt vett</i> magán.
	A magyar csapat <i>két vállra fektette</i> ellenfelét. Az elnök <i>zöld utat adott</i> a kezdeményezésnek.
	A vállalkozó <i>nagy fába vágta a fejszét</i> . A kisgyerek <i>megint rossz fát tett</i> a tűzre.

1. táblázat: A magmondat belső szerkezetének típusai

6. Összefoglalás, kitekintés

A tanulmány célja az volt, hogy az állítmány fogalmának problematizálásán keresztül vezesse be a magmondat fogalmán alapuló elemzést – inkább szemléltető céllal, mintsem a teljesség igényével. A főbb megállapítások a következők voltak.

1. Az alany-állítmány elemzés a logikából származik. A logikai értelmezés megtartása nyelvészeti szempontból igen problematikus. De ha el is vetjük (a definíciók szintjén) a logikai megközelítést, az látenszen továbbra is befolyásolhatja a mondatról való gondolkodást, különösen ha a fogalmaknak a logikaitól eltérő jelentéstani megalapozása kidolgozatlan marad. A logikai szemlélet elutasítása esetén célszerű lehet az elemzést teljesen felülvizsgálni.
2. A mondatrészek szerinti elemzés lényege nem az egységek, hanem a viszonyok osztályozása. Ha az alany, tárgy stb. címkéket a gráf éleihez rendeljük, szükségtelenné válik az állítmány terminus használata, amely egyszerűen a tagolt mondat egy (az ágrajzról leolvasható) szerkezeti pozícióját nevezné meg.

3. A szórendi-prozódiai mintázatok fontos részét képezik a mondattal kapcsolatos beszélői tudásnak; ezek elsajátítása a magyar mint idegen nyelv területén is kiemelten fontos. Ezért még ha a maga módján indokolt is az *éber volt / ébren volt, el fog utazni / el akar utazni* és más hasonló példák gyökeresen eltérő elemzése a Magyar grammatikában, szükség van egy olyan megközelítésre, amely a közöttük fennálló formai és funkcionális hasonlóságokról számot ad.
4. A magmondat az a minimális egység, amely a mondatban ábrázolt lehangonyzott folyamat kifejezéséért felelős, azaz tartalmazza a folyamattípus előhívásához, illetve a típus egy példányának a lehangonyzásához szükséges elemeket. Az állandósult igei szókapcsolatok, funkciógés és segédigés szerkezetek magmondatok. A hierarchikus viszonyok szempontjából a magmondat mindig összefüggő hálózatrész, ún. lánc. Egy többszavas egység magmondatként való azonosítása nem jelenti azt, hogy az elemek közötti viszony, a magmondat belső szerkezete ne volna elemezhető.

Természetesen ahhoz, hogy az új elemzés a közoktatásban elterjedjen, jelentős előkészítő munkára van szükség. Egyelőre az egyetemi képzésben is inkább a hagyományos grammatika utáni kiegészítő modulként vehető számításba, főként MA szinttől. Az Osiris Nyelvtan műfaja kézikönyv, szükséges tehát egy egyetemi tankönyvként használható szöveg elkészítése, illetve a közoktatás és a magyar mint idegen nyelvi képzés számára történő tananyagfejlesztés.¹⁰ Mindemellett feltétlenül szükség van az elemzés részleteinek további kidolgozására, tudományos vitákra való megbeszélésére.

Irodalom

Alberti Gábor 2011. „Mit állítunk?” *Hungarológiai Évkönyv* 12/1: 19–32.

Berrár Jolán 1977. Alany és állítmány. In: Rácz Endre – Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó. 79–93.

Brassai Sámuel 2011 [1864]. A magyar mondatról. III. Értekezés. In: *A magyar mondat*. Válogatta Elekfi László és Kiefer Ferenc. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 189–351.

---

¹⁰ A bemutatott elemzéshez kapcsolódó gyakorlatokat is tartalmazó (az annak hátterében álló funkcionális kognitív nyelvelméletet pedig részletesen feldolgozó) feladatgyűjtemény és tanári kézikönyv Kugler Nóra főszerkesztésében jelent meg (Kugler főszerk. 2018a,b).

- Elekfi László 2008. A hatodik mondatrész. *Nyelvtudományi Közlemények* 105: 45–79.
- Fauconnier, Gilles 1985. *Mental spaces. Aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Huddleston, Rodney – Pullum, Geoffrey K. 2005. *A student's introduction to English grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hudson, Richard 2007. *Language networks. The new Word Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Imrényi András 2013. A beférkőző segédigés szerkezetek függőségi nyelvtani elemzéséhez. *Magyar Nyelv* 109: 291–308.
- Imrényi András 2015. Önhasonlóság a magyar elemi mondatban. *Magyar Nyelvőr* 139: 309–321.
- Imrényi András 2017a. Az elemi mondat viszonyhálózata. In: Tolcsvai Nagy (szerk.): 664–760.
- Imrényi András 2017b. Egymásbaágyazottság a magyar mondat hálózatos szerkezetében. A láncoktól a buborékokig. *Magyar Nyelvőr* 141: 239–249.
- Kálmán C. György – Kálmán László – Nádasdy Ádám – Prószéky Gábor 1989. A magyar segédigék rendszere. In: Telegdi Zsigmond – Kiefer Ferenc (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII. Tanulmányok a magyar mondattan köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 49–103.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Keszler Borbála 2000. A szintagmák. In: Keszler (szerk.): 349–366.
- Komlósy András 1992. Régecske és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 299–527.
- Kugler Nóra 2000. Az alany. In: Keszler (szerk.): 405–413.
- Kugler Nóra (főszerk.) 2018a. *Magyar nyelvtan – A nyelvi jel. Funkcionális szemléletű gyakorlatok a 9–12. évfolyam számára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/42791>. (2019. 07. 29.)
- Kugler Nóra (főszerk.) 2018b. *Magyar nyelvtan – A nyelvi jel. Funkcionális szemléletű gyakorlatok a 9–12. évfolyam számára*. Tanári kézikönyv. Budapest: Tinta Könyvkiadó. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/42794>. (2019. 07. 29.)
- Kugler Nóra – Pomázi Bence megj. e. Szüksége van-e a hálózatos nyelvreírásnak a zéróra? Új nézőpontok a magyar nyelv leírásában 7. A nyelv *hálózatos leírása*. ELTE BTK, Budapest, 2018. november 23.
- Laczkó Krisztina 2001. Alany és az állítmány viszonya: hozzárendelés vagy alárendelés? *Magyar Nyelvőr* 125: 407–418.

- Ladányi Mária 2017. Alaktan. In: Tolcsvai Nagy (szerk.): 501–660.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar: A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lengyel Klára 2000a. Az állítmány. In: Keszler (szerk.): 394–404.
- Lengyel Klára 2000b. A segédigék és származékaik. In: Keszler (szerk.): 252–258.
- Nivre, Joakim 2005. *Dependency grammar and dependency parsing*. Technical report, Vaxjo University.
- Osborne, Timothy – Gross, Thomas 2012. Constructions are catenae: construction grammar meets dependency grammar. *Cognitive Linguistics* 23: 165–216.
- Rácz Endre 1968. Mondattan. In: Rácz Endre (szerk.): *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó. 205–458.
- Tesnière, Lucien 2015 [1966]. *Elements of structural syntax*. Translated by Timothy Osborne and Sylvain Kahane. Amsterdam: John Benjamins.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2017. *Nyelvtan*. (A magyar nyelv kézikönyvtára 4.) Budapest: Osiris.
- Tompa József 1962. Általános kérdések. In: Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere, II. kötet. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 95–104.